

Revista de Filología Románica
Vol. 18 (2001) 35-50

ISSN: 0212-999X

Fronteiras lingüísticas no Val do Río Ellas (Cáceres)

Xosé Henrique COSTAS GONZÁLEZ

RÉSUMÉ

Au Norouest de la province de Cacerès, les parlers appelés *valverdeiro*, *lagarteiro* et *mañego*, sont constamment l'objet d'une polemique au sein de la communauté scientifique universitaire à cause de leur adscription linguistique à plusieurs langues ibéro-romaniques. Pour certains auteurs il s'agirait plutôt d'une variété de portugais truffé de léonesismes, pour d'autres il s'agirait d'un hybride linguistique de frontière, tandis que pour les linguistes galiciens, ce sont des parlers d'origine galicienne mélangés avec des léonesismes.

Dans ce travail nous voulons montrer, moyennant l'application d'une méthodologie dialecto-métrique suivie d'une explication de dix traits grammaticaux et dix autres traits lexicaux, comment ces parlers sont, à notre avis, un modèle de la variété dialectale actuelle de la langue galicienne. Il faut se souvenir que la langue parlée par les colons qui ont repeuplé ce territoire au XIIIème siècle était le galicien.

Mots clefs: Valverdeiro, lagarteiro, mañego galicien, léonnais, portugais.

No último decenio vénse incrementando ano a ano o ronsel de publicacións que demostran o interese acadado polas variedades lingüísticas denominadas valverdeiro, lagarteiro e mañego, empregadas no Val do Río Ellas ou Val de Xálma, no noroeste da provincia de Cáceres¹.

Hoxe en día no veciño Sabugal o que se fala é un portugués dialectal de tipo beirão. No estremeiro suroeste de Salamanca e noroeste de Cáceres a

¹ Sirva como exemplo e base o volume titulado *Actas del I Congreso sobre A Fala* (2000), onde se poden achar traballos interesantísimos e/ou compilatorios de José Enrique Gargallo Gil, Clarinda de Azevedo Maia ou Francisco Fernández Rei. As referencias bibliográficas da contribución deste último autor (páxinas 136-140) son as básicas para proporcionar un bo coñecemento destas falas.

variedade lingüística empregada é un castelán dialectal con moitos restos (fonéticos, morfolóxicos e léxicos) do antigo leonés meridional presente nestas áreas na época da reconquista, pero tamén son evidentes os galeguismos ou lusismos léxicos en toda esta zona norcacerense das estribacións da Serra de Gata.

Sen embargo, as variedades lingüísticas empregadas no Val do Río Ellas son «galegas» en sentido amplo e histórico, aínda que con presenza clara de léxico leonés e castelán, este último máis recentemente. Non é a primeira vez que afirmamos que as falas do Ellas son «galegas» ou «fundamentalmente galegas», por máis que algúns outros autores maticen, puntualicen ou contradigan esta opinión nosa. Vexamos neste cadro resumo as diversas —e ás veces enfrontadas— opinións que sobre a adscrición lingüística destas falas ten habido ata agora:

<i>Autor</i>	<i>Clasificación</i>
Fritz Krüger (1925), Otto Fink (1929), Leite de Vasconcellos (1929, 1933)	Portugués dialectal
Federico de Onís (1930)	Astur-leonés non é
Luis Filipe Lindley Cintra (1959, 1974) Xosé Henrique Costas (1992, 1996)	Galego arcaizante con leonesismos
Clarinda de Azevedo Maia (1977)	Galego-portugués arcaizante
Antonio Viudas Camarasa (1982)	Híbrido astur-leonés-galego-portugués
José Luís Martín Galindo (1993)	Fala autóctona
José Enrique Gargallo Gil (1994, 1996)	Galego-portugués fronteirizo e arcaizante
Juan Manuel Carrasco Glez. (1996)	A terceira póla do galego-portugués
F. Xavier Frías Conde (1997)	Dialecto galego
José Luís Martín Galindo (1998)	Dialecto portugués
Francisco Fernández Rei (1999) Xosé Henrique Costas Glez. (1999)	A terceira póla pero a partir do galego.
José Luís Martín Durán (1999)	Subdialecto leonés
J. R. González Salgado (2000)	Castelán dialectal extremeño con lusismos

As falas do Ellas son historicamente galegas porque maioritariamente galego era o compoñente étnico-lingüístico que repoboou o campo de A Ciudadai (Ciudad Rodrigo), o noroeste de Cáceres e Sabugal e Riba-Coa veciñas². A lingua dos *Foros de Castelo Rodrigo*, tan precisamente estudiaa polo mestre Lindley Cintra (1959), é a constatación daquel modelo de lingua galega con influencia leonesa dos repoboadores³. Malia a pegada do compoñente repoboador minoritario astur-leonés, e malia a forte castelaniación que sufriron a partir do século XIV as zonas repoboadas polos antigos reis galego-astur-leoneses, o modelo de lingua que hoxe achamos no Val do Río Ellas segue sendo galego-portugués, ou iberorrománico occidental se se prefire, con incrustacións lingüísticas leonesas e castelás⁴.

É máis, nosoutros, coñecedores da diversidade dialectal galega e, tamén e en menor medida, das variedades dialectais do Val do Ellas, cando comparamos os fenómenos sobranceiros do val e comprobamos a súa presenza en áreas marxinais do galego moderno —nomeadamente surorientais— chegamos á conclusión de que estas falas representan dalgún xeito unha maqueta de moitos fenómenos dialectais, fonéticos, morfolóxicos e léxicos, espaxados polo noso dominio lingüístico actual.

De aplicármolles á variedade galega ou galego-portuguesa do Val do Río Ellas un método dialectométrico obxectivo, como o usado no *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (tomo VI/1, 1992:1-36)⁵ para «medir» a

² Véxase a nosa contribución titulada «Historia e toponimia no Val do Río Ellas», que se publicará proximamente no volume de homenaxe ó profesor Fernando Tato.

³ Verbo disto, afirma Cintra que «a variedade de galego-português [dos Foros] de Castelo Rodrigo era, fundamentalmente, galega e não portuguesa, por estranho que isto à primeira vista pareça, dada a situação geográfica onde os Foros foram escritos» (1959:503-504).

⁴ Volvamos tomar outra cita de Cintra: «O falar fundamentalmente galego, mas com leonesismos, de Castelo Rodrigo e Riba-Coa no séc. XIII, o falar também essencialmente galego da região de Xalma, outra coisa não são, segundo creio, do que falares destes núcleos de repovoadores galegos tão frequentemente recordados pela toponímia» (1959:504).

⁵ A proposta do LRL inclúe oito trazos fonético-fonolóxicos: 1) Distinción entre vocais medias abertas e pechadas, 2) Existencia ou non de ditongos e vocais nasais, 3) Ditongación ou non das vocais medias breves tónicas latinas, 4) Sistema vocálico átono en final de palabra, 5) Sistema de sibilantes, 6) Articulacións sonoras e velares, 7) Articulación de consoantes xeminada, e 8) As consoantes finais. Tamén contempla vintecatro trazos morfolóxicos: 1) As conjugacións verbais, 2) Asimilación do infinitivo con pronomes enclíticos, 3) Existencia de infinitivos conjugados, 4) Terminacións dos participios, 5) Xerundios, 6) Vocal temática dos imperfectos de subxuntivo, 7) Engádegas do tema verbal, 8) Infixo -g- nos subxuntivos, 9) Morfemas do presente de subxuntivo, 10) Morfemas do pretérito perfecto, 11) O futuro de subxuntivo, 12) Perfectos compostos, 13) Auxiliar ter/haber, 14) Formas do artigo, 15) Contraccións do artigo, 16) Comparación de superioridade, 17) Formación dos superlativos, 18) Xénero do numeral 2, 19) O numeral 16, 20) P4 dos pronomes persoais tónicos, 21) Tecum, Mecum, 22) Formas pronominais con *en, hi*, 23) Categorias dos demostrativos, e 24) Demonstrativos neutros. Por último, aborda once trazos sintác-

distancia estrutural entre as linguas románicas da Península Ibérica, e comparármola co resto das linguas iberorrománicas, obteríamos os seguintes resultados:

<i>Portugués</i>	<i>Galego</i>	<i>V.Ellas</i>	<i>Astur.</i>	<i>Castelán</i>	<i>Aragonés</i>	<i>Catalán</i>
1	a	a	b	b	b	a
2	a	b	b	b	b	b
3	a	a	a	b	b	b
4	a	a'	a''	b'	b	b
5	a	b	a'/b	b	c	c
6	a	b	b	b	b	c
7	a	b	b	b	b	c
8	a	b	b'	b''	b''	c'
1	a	a	a	a	a	b
2	a	a	a	a	b	b
3	a	a	b	b	b	b
4	a	a	a	a'	a/a'	b/a'
5	a	a	a	a	a	a
6	a	a	a	b	a	a
7	a	a	a	a	a	a
8	a	a	a	a	a	a
9	a	a	a	a	a	a
10	a	a	a	b	b	c
11	a	(a)	b	b	(a)	b
12	a	b	b	b	a	a
13	a	b	c	b	c	c
14	a	a	a	b	b	a
15	a	a	a	b	b	b
16	a	b	c	c	c	c
17	a	a	a	b	b	b
18	a	a	a	b	b	b
19	a	a	a	b	b	b
20	a	a/b	a	b	b	b

tivos: 1) Artigo máis posesivo, 2) Artigo máis sustantivo máis posesivo, 3) Adverbiais en -mente, 4) Preposición *a* máis complemento directo, 5) Ir máis infinitivo, 6) En máis xerundio, 7) Se máis formas verbais en -ra ou en -se, 8) Futuro ou subxuntivo logo de certas conxuncións, 9) Colocación do pronome átono, 10) «É nos anos 40 cando/que...», 11) Resposta afirmativa mediante a repetición do verbo.

	Portugués	Galego	V.Ellas	Astur-leonés	Castelán	Aragonés	Catalán
21	a	a	a	a	a	b	b
22	a	a	a	a	a	b	b
23	a	a	a	a	a	a	b/a
24	a	a/b	a	b	b	a	c
1	a	a	a	a	b	a	a
2	a	b	b	b	b	b	b
3	a	a	a	a	a	a	b
4	a	b/a	b	b	b	b	a
5	a	a	b	a	a	b	b
6	a	a	a	a	a	a	b
7	a	a	a/b	b	b	b	a/b
8	a	b	b	b	b	b	b/a
9	a	a	b	a	b	b	b
10	a	b	b	b	b	b	a
11	a	a	b	a	b	b	b

Tomádomos como base os resultados do portugués (a) vemos como as outras linguas iberorrománicas poden concordar (a) ou non (b e c), ou poden presentar solucións só parcialmente diferentes (a', a''). Segundo isto, as porcentaxes de coincidencias entre as diferentes linguas iberorrománicas e as falas do Ellas son:

	Galego	V.Ellas	Astur-leonés	Castelán	Aragonés	Catalán
Portugués	74 %	60 %	38 %	34 %	34 %	25 %
	Galego	81 %	59 %	47 %	45 %	34 %
		V.Ellas	63 %	59 %	51 %	33 %
			Astur-leonés	79 %	70 %	33 %
				Castelán	80 %	45 %
					Aragonés	61 %

Aplicádomos este sistema de dialectometría iberorromance, vemos como as falas do Val do Río Ellas concordan nun 81 % co galego, nun 63 % co astur-leonés e nun 60 % co portugués. Se a estes trazos fonético-fonolóxicos, morfolóxicos e sintácticos, lles engadisemos unha batería de

trazos lexicais, veríamos como a aproximación ás falas galegas e portuguesas é moito maior, aínda que tamén presenta certas diverxencias con estas e semellanzas —lóxicas— coas falas castelás veciñas.

Imos agora tratar de reforzar a idea de singularidade das falas deste val fronte ás falas veciñas portuguesas e castelás (ou castelán-leonesas) coa exposición dunha serie de trazos lingüísticos, fonéticos e léxicos fundamentalmente pero tamén morfolóxicos, para «marcar» esa fronteira permeable que existe entre as diferentes linguas e variedades iberorrománicas no territorio abranguido polo noroeste de Cáceres, o suroeste de Salamanca e o centro-oriente da Beira (Sabugal e Riba-Coa).

Imos botar man de dez trazos gramaticais e outros dez léxicos⁶: 1. Ditongación / non ditongación das vocais tónicas breves latinas Ē e Ō; 2. Presencia/ausencia de ditongación decrecente; 3. Conservación / desaparición do F- inicial latino; 4. Existencia / inexistencia do fonema fricativo interdental xordo /θ/ e do fricativo labiodental sonoro /v/; 5. Evolución de PL-, KL-, CL- latinos; 6. Algúns resultados especiais da desaparición do -L- intervocálico; 7. Algúns resultados especiais da desaparición do -N- intervocálico (UNA, NACIONES, MANU, MANEANA, HOMINE); 8. Resultados dos grupos latinos -UCT- e -ULT-; 9. A evolución da terminación -TATE; 10. Algúns morfemas verbais; 11. Denominacións da bubela (*Upupa epops*); 12. Denominacións da doniña (*Mustela nivalis*); 13. Denominacións do vagalume (*Lampyrus nocticula*); 14. Denominacións do carballo (*Quercus pyrenaica* e *Quercus quercus*); 15. Denominación da folla do piñeiro; 16. Denominacións da milgrandeira (*Punicam granatum*); 17. Denominacións da cerdeira (*Prunus avium*); 18. Denominacións do aninovo e dos días da semana; 19. Denominacións do balón; e 20. Denominacións do trono.

1. As falas do Val do Ellas compórtanse como o común das falas galego-portuguesas ó non ditongar as vocais latinas Ē e Ō, fronte ás falas asturleonesas ou castelás veciñas que si ditongaron. Só este trazo xa é revelador da adscrición lingüística das falas do Ellas: así *fonte*, *corno*, *corvo*, *boa*, *neve*, *aberta*, *tempo*, etc, do galego, portugués e valego (do Val do Ellas) opóñense a *fuelle*, *cuerno*, *cuervo*, *buena*, *nieve*, *abierta*, *tiempo*, etc, do asturleonés e do castelán.

Martín Durán (1999), nunha monografía⁷ na que cataloga estas falas

⁶ Para sinalarmos estas fronteiras utilizamos os traballos de Iglesias Ovejero (1982) para El Rebollar (suroeste de Salamanca), Cummins (1984) para Coria, Maia (1977) para Sabugal e Riba-Coa, e Buescu (1961) para Monsanto. Para o léxico do Val do Ellas e da aldea portuguesa fronteiriza de As Aranhas utilizamos materiais de noso.

como «subdialecto do leonés meridional», afirma que os exemplos de non ditongación son debidos a interferencia do portugués veciño (sic) porque as falas son -na súa opinión- leonesas meridionais. Máis ben acontece o contrario, os exemplos de formas ditongadas son castelanismos históricos ou recentes, como ocorre igualmente hoxe en día no galego popular.

2. A presenza de ditongos decrecentes singulariza as falas galego-portuguesas e asturleonesas occidentais fronte ó resto das falas asturleonesas e ó castelán. A orixinalidade das falas do Ellas reside na evolución que sufriron os ditongos **eu** e **ou** cara a **ei** e **oi**: *ei, mei, tei, sei, toiru, poicu, roipa, roibar, oiru, oitra, soitu*, etc. Así mesmo rexístranse certas monotongacións, sobre todo en formas verbais: *ei he, ei sé, tampocu, chegó, estoxó*, etc, que xa detectaba Cintra no «galego» dos *Foros de Castelo Rodrigo*.

3. Ó igual ca todas as falas galego-portuguesas e có asturiano occidental e central, nas falas do Ellas consérvase o F- inicial latino: *fer-ficer, fomi, folgazán, fel, ferir, fuxir, fietu, fornu*, etc. Nas falas castelás veciñas o que se rexistra é a realización aspirada ou fricativa velar xorda do F-: [h]acer - [x]acer, característica arcaizante dos falares do norte de Extremadura.

4. O fonema fricativo interdental xordo existe na maior parte das falas galegas, no asturleonés e mais no castelán, pero non no portugués. No sistema de sibilantes do Val do Ellas rexístrase este fonema /θ/, afastándose deste xeito das falas portuguesas. Do mesmo modo, no valego non existe o fonema fricativo labiodental /v/, cousa que si acontece no portugués do centro e sur e nalgúns áreas arcaizantes veciñas de Extremadura.

5. Os grupos PL-, KL- e FL- latinos evolucionaron como o galego, o portugués do norte e o asturiano occidental, é dicir, deron un fonema africado palatal xordo /tʃ/ que en portugués do centro e sur desafricouse en /ʃ/. Secasí, o resultado valego é común co acontecido no norte do dominio lingüístico iberorrománico occidental: *chama, cheirar, chover, chavi, cho-callu*, etc.

6. A desaparición do -L- intervocálico latino, que afectou a todo o dominio lingüístico galego-portugués agás algunhas falas da terra Eo-Navia e do

⁷ As páxinas 23-30 deste estudo son unha auténtica antoloxía do despropósito lingüístico. É unha pena que a Junta de Extremadura publique todo o que se escribe sobre *A Fala* sen criterio de calidade ningún.

sur do Bierzo Occidental, tamén é característica do valego: *fiar, má, múa, muíñu, quenti, soar, tea, ceu, sér* (saír), etc. Chama a atención o resultado da terminación -OLA > -ó: FOLIOLA > *folloa* > *folló*, de xeito que por esta característica o valego acaróase do portugués e do galego suroccidental.

7. Canto ós resultados da desaparición do -N- intervocálico latino, trazo sobranceiro das falas galego-portuguesas, as solucións son coincidentes con toda ou con parte de Galicia e non sempre van coincidir co portugués.

UNA > *unha* con nasalidade velar [ŋ] como a maioría do territorio galego (agás zonas do oriente onde se perdeu a nasalidade: *úa*) e algún punto da fronteira portuguesa minhota co galego.

NATIONES > *nacións* (valverdeiro) e *naciós* (mañego e lagarteiro). Esta última solución remítenos estas falas ó galego central, mentres que a solución valverdeira pon en relación estas falas co galego occidental e con algunhas microzonas do sueste de Ourense. Nalgúns puntos portugueses da fronteira norte co galego e mais no concello de Bragança, Moura Santos (1967:224) tamén rexistra solucións á maneira galega occidental ou valverdeira: *coraçons, curralons, patrons*, etc.

MANU > *man* no Ellas, tal e como acontece no galego occidental. MANEANA > *mañán*, ó igual có galego occidental. HOMINE > *home*, como se rexistra en todo o dominio galego. Estas solucións, coincidentes con parte ou todo o dominio galego, poñen en relación as falas do Ellas directamente co galego, saltando por riba do territorio lingüístico portugués.

8. Nos resultados dos grupos -ŮLT- e -ŮCT- as falas do Ellas vencéllanse directamente coas solucións normais no sueste do dominio galego e nalgunha outra parte do oriente, onde se rexistra: *muto* (<MŮLTU), *truta* (<TRŮCTA), *luta* (<LŮCTA), *escutar* (<AUSCŮLTARE), *cutelo* (<CŮL-TELLU), etc. Nas Ellas os maiores recoñecen tamén que ata mediados do século XX non eran infrecuentes solucións comúns co galego central, por exemplo na palabra *loita* (<LŮCTA), xa que existía a expresión «xogar ás loitas» cando os nenos pelexaban xogando.

9. A solución da terminación latina -TATE emparenta de novo estas falas en exclusiva coas falegas surorientais: *cidai, metai, verdai, realidai, bondai, velocidai*, etc.

10. Poderíamos debullar na morfoloxía verbal toda unha serie de «coincidencias» entre o valego e o galego inexistentes en falas portuguesas,

esboceamos simplemente que a terceira persoa dos perfectos fortes remata en –u (*truxu, dixu, tuvú*, etc), a coincidencia entre as formas mañego-lagarteiras *fer* e *trer* (facer e traer) que nos lembra inmediatamente algúns falares nororientais galegos, ou a presenza dun radical regularizado *oiv-/uiv-* de *oi-vir* en todo o presente de indicativo (*oivu, oivis*,...) e de subxuntivo (*oiva, oivas*,...) semellante ó que acontece en falas galegas do sur de Ourense e das Portelas de Zamora, onde se rexistra *ouvir* e *ouvo, ouves*.... *ouva, ouvas*... (Fernández Rei 1990:101)⁸.

11. Denominacións da bubela (*Upupa epops*).

Mentres que o castelán e o portugués veciños presentan cadansúa única forma (*abubilla* e *poupa*) o valego do Ellas ten unha rica variedade: *popa* (con monotongación, ¿do latín UPUPA?), común co *poupa* do galego do sur de Pontevedra e do portugués; *galo do campo* (*galo de campina* nalgún punto do mediodía portugués) e *bubela* (<UPUPELLA), coincidente esta última coa forma galega máis común. En Olivença chámanlle *galinha popada* a aquela que ten unha crista máis grande do normal.

12. Denominacións da doniña (*Mustela nivalis*).

No Ellas coexiste a forma base, *dona*, con dous derivados: *doniña* e *donicela*, todas tres tamén en Galicia. No Sabugal predomina *doniña* e en Monsanto *denezinha*. Na zona de fala castelá ou castelá-aleonesa da veciña hai diversas formas pero ningunha delas ten como base **dueña*.

13. Denominacións do vagalume (*Lampyrus nocticula*).

No Ellas rexistramos como base a forma *coco* (verme), *coco de lu* ou *coco de lume*, ó igual que temos no Bierzo, en Valdeorras e algún punto de Trás-Os-Montes. No Sabugal hai variedade (*pirilampo, pastorzinho, bicho de...*) e en Monsanto rexístrase unha variante da forma común e maioritaria portuguesa (*arancú*): *arancún* ou *arencún*. Noutros puntos de fala portuguesa de Badallouce tamén se rexistra, á parte de *arencún, luzencú*, como en puntos galegos.

14. Denominacións do carballo (*Quercus quercus* e *Quercus pirenaica*).

O portugués desta zona só coñece *carvalho* (en Monsanto *alvarinho* é o carballo albar), mentres que no Ellas *carballo* e *rebolo* son sinónimos (cos

⁸ Para unha ampliación destas e doutras características comúns entre valego e galego véxase Costas 1999: 86-96 e Fernández Rei 2000: 119-124.

topónimos O Rebolar e O Carballal), e na comarca salmantina de El Rebollar o castelán *roble* gáñalle terreo ó autóctono *rebollo*. En El Rebollar descoñécense os leonesismos *carballo* ou *carbajo*. O valego do Ellas fai sinónimos dous termos que teñen en Galicia distribución dialectal: *rebolo* no leste e sueste do noso dominio lingüístico e *carballo* no resto do país.

15. Denominacións da folla do piñeiro.

O portugués da zona usa *carumba* (común *caruma* ou *agulha*) para a folla do piñeiro, mentres que no valego do Ellas danse as variantes *muíña* (rexistrada no galego da Pobra de Brollón-Lugo e en Vila de Cruces-Pontevedra) e *muña* (rexistrada tamén nas localidades ourensás de Rubiá e Larouco). *Muíña* en galego son os residuos miúdos da palla que quedan despois de debulla-los cereais e é voz formada sobre moer. O castelán veciño coñece unicamente a forma *aguja* (*de pino*).

16. Denominacións da milgranda e da milgrandeira (*Punicam granatam*).

Tanto o valego coma algunhas falas de Sabugal e Monsanto, como ocorre con algunhas falas de Trás-Os-Montes, teñen formas derivadas de MILE GRANATA, en troques do latín común MELA GRANATA: *migrá* nas Ellas, *migrada* en Sabugal e *merigrada* en Monsanto, testemuñadas xa no galego medieval. No resto do portugués danse as formas *romã* e *romãzeira*, *romêra* e *romanêra*. Na parte castelá achamos as formas *graná* para a froita e *granau/granado* para a árbore.

17. Denominacións da cerdeira (*Prunus avium*).

Media Galicia di *cerdeira* (forma máis antiga) e a outra media *cereixeira* (formada analoxicamente sobre *cereixa*). Nas falas do Ellas coexisten as dúas formas. No portugués, *cerdeira* só é forma coñecida en puntos do norte de Trás-Os-Montes, mentres que é descoñecida no portugués veciño da Beira. O castelán de Salamanca e Cáceres coñece as formas *cerezo* ou -en menor medida- *ceredo*. Ó igual que viamos anteriormente coas formas *rebolo/carballo*, neste caso as dúas formas galegas seguen plenamente vivas no Ellas.

18. Denominacións do aninovo e dos días da semana.

Os días da semana teñen as formas pagás tan ben conservadas no galego estremeiro da terra Eo-Navia (Asturias) e tan perdidas popularmente no galego de Galicia pola presión do castelán. En valverdeiro rexistramos *jovis* [x], en lagarteiro *ijovis* [ʒ] e en mañego *jovis* [dʒ], mentres que *mérculis* é forma común a todo o val. O portugués veciño ten as formas comúns por-

tuguesas de orixe cristiá, *quinta-feira*, *cuarta-feira*, etc, e o castelán arraiaino só coñece as formas castelás: *jueves*, *miércoles*, etc. Sorprende de novo a aparición dunha forma diferencial galega *Aninovo*, fronte a *Ano Bom* do portugués ou *Año Nuevo* do castelán.

19. Denominacións do balón.

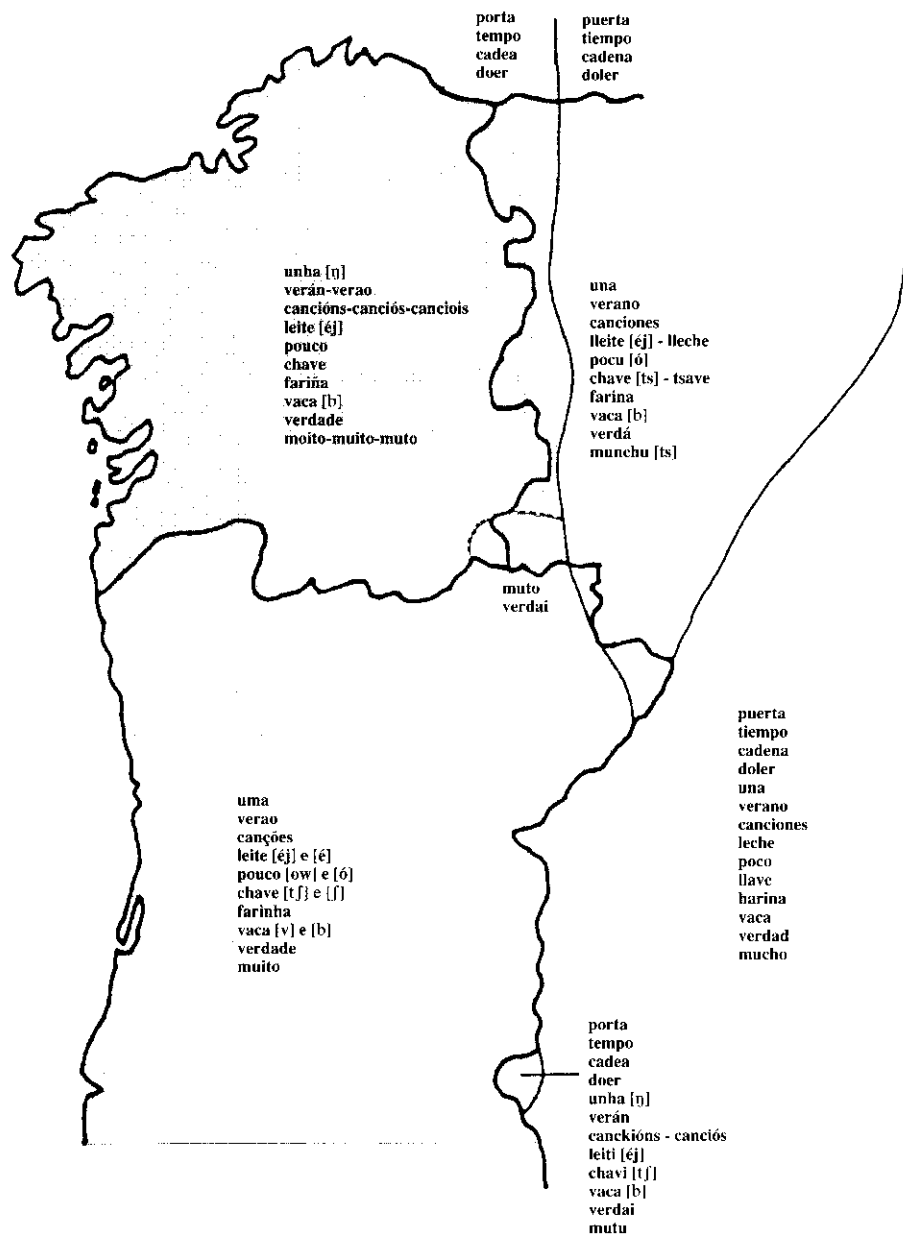
No val temos multiplicidade de formas, pero ningunha ten como base a forma *agua* (como ocorre en portugués e en castelán: *aguaceiro*, *aguacero*,...). Á parte de *batigón* (en mañego) e *bátiga* en Sabugal (galego *bategada*, formado sobre *bater*), témo-lo castelanismo *chaparrón*, e tres formas autóctonas co sufixo *-ada* (golpe): *garabaná* en valverdeiro (un *garabano* é un caldeiro en puntos do norte de Trás-Os-Montes; nos dicionarios galegos só topamos no de D. Eladio Rodríguez *garabano* co sentido de aguador), onde vemos que o significado é claro «caldeirada (de auga)»; *chumbá*, en mañego, porque cae a auga a chumbo, unha «chumbada (de auga)»; e por último temos *chorrá* no lagarteiro, unha «enxurrada (de auga)» (en portugués de Badallouce: *aguacero*, *aguacerada*, *enxurrada*, *pancada*, *porrada de auga* e tamén o castelanismo *chaparrão*).

20. Denominación do trono.

Atopamos agora na fala do Ellas dous arcaísmos: o *atró* (< TRONO) e *atroar* ou *troar* (< TONARE + Trónitus), en galego común *trono* e *tronar*. Estas formas galegas, con *-n-*, poden non ser castelanismos: sobre *tron* (<trão) pódese formar *tronar* (como sobre *san* reformouse *sanar*, medieval *säär*) e logo de *tronar* reformularse *trono*. O dicionario *Gran Xerais* tamén rexistra *toar*, pero seméllanos recopia dicionarística. O ALGa non o rexistra, o que non quere decer que non exista. As formas portuguesas veciñas teñen outra base lexical.

Con estes trazos gramaticais e léxicos só pretendemos exemplificar o que dicíamos nun principio desta contribución e levamos anos repetindo en diversos foros: as falas do Ellas son variedades do galego antigo traído a este val polos colonos do XIII que evolucionou libremente. Perdido o contacto posterior con Galicia e establecido co castelán, o leonés meridional, e en menor medida co portugués beirão, hoxe en día presenta características léxicas que comparte loxicamente con estas linguas e variedades, ben sexa polos contactos humanos, ben pola presión política secular que impuxo en todo o reino a lingua castelá. Pero malia a todos estes factores afastadores, é innegable o vencello que aínda manteñen estas falas co galego, nomeadamente o galego suroriental, despois de 800 anos e 500 quilómetros de distancia.

APÉNDICE CARTOGRÁFICO

BIBLIOGRAFÍA

- BABARRO GONZÁLEZ, X. (1994): «A fronteira lingüística do galego co asturiano. Delimitación e caracterización das falas de transición dos concellos de Navia, Villallón, Allande e Ibias», en F. Fernández Rei (ed.) *Lingua e cultura galega de Asturias*. Vigo: Xerais, 83-148.
- BOLÉO, M. DE PAIVA (1974 e 1975): *Estudos de linguística portuguesa e românica*. Vol. I, tomos I e II: *Dialectologia e história da língua*. Coimbra: Universidade.
- BOLLER, F. (1995): «Paradigmas interferenciais no galego exterior zamorano», en *Verba* 22, 31-71.
- BUESCU, M.ª L. Carvalhão (1961): *Monsanto. Etnografia e linguagem*. Lisboa: Centro de Estudos Filológicos.
- CARRASCO GONZÁLEZ, J. M. (1996 e 1997): «Hablas y dialectos portugueses o galaico-portugueses en Extremadura. Parte I: Grupos dialectales. Clasificación de las hablas de Jálama», en *Anuario de Estudios Filológicos* 19, Universidad de Extremadura, 135-148, e «Parte II y última: Otras hablas fronterizas. Conclusiones», en *Anuario de Estudios Filológicos* 20, 61-79.
- (2000): «Las hablas de Jálama entre los dialectos fronterizos extremeños», en A. Salvador Plans, M. D. García Oliva e J. Carrasco González (eds.): *Actas del I Congreso sobre A Fala*. Mérida: Editora Regional Extremeña, 141-156.
- CINTRA, L. F. LINDLEY (1959): *A linguagem dos foros de Castelo-Rodrigo, seu confronto com a dos foros de Alfaiates, Castelo Bom, Castelo Melhor, Coria, Cáceres e Usagre. Contribuição para o estudo do leonês e do galego-português do séc. XIII*. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda.
- (1974): «A linguagem dos foros e o galego-português de Xalma», en *Estudos de linguística portuguesa e românica* I, Coimbra, 508-537.
- (1983): *Estudos de Dialectologia Portuguesa*. Lisboa: Sá da Costa.
- COSTAS GONZÁLEZ, X. H. (1992a): «Notas sociolingüísticas sobre os falares 'galegos' da Ribeira Trevellana (Cáceres)», en *A Trabe de Ouro* 11, 409-417.
- (1992b): «Breve caracterización das falas (fundamentalmente galegas) do Val do Río Ellas», en *Cadernos de Lingua* 6, 85-108.
- (1996): «O galego de Extremadura: as falas do Val do Río Ellas», en J. M. Carrasco González e A. Viudas Camarasa (eds.), *Actas do I Congresso Internacional Luso-Espanhol de Lingua e Cultura na Fronteira* I, Cáceres: Universidade de Extremadura, 355-376.
- (1998): «Os subsistemas de sibilantes no galego do Val do Río Ellas», en D. Kremer (ed.) *Homenaxe a Ramón Lorenzo*, vol. II. Santiago: Servicio de Publicacións da USC, pp. 581-589.
- (2000): «Aspectos sociolingüísticos das falas do Val do Río Ellas (Cáceres)», en A. Salvador Plans, M.D. García Oliva e J. Carrasco González (eds.): *Actas del I Congreso sobre A Fala*. Mérida: Editora Regional Extremeña, 93-106.
- CUMMINS, John G. (1984): *El habla de Coria y sus cercanías*. Londres: Támesis Books Ltd.
- ESPINOSA, A. M. (1935): *Arcaísmos dialectales: la conservación de S y Z sonoras en Cáceres y Salamanca*. Anexo da *Revista de Filología Española*.

- FERNÁNDEZ REI, F. (1990): *Dialectoloxía da Lingua Galega*. Vigo: Xerais.
- (1994)(ed.): *Lingua e cultura galega de Asturias*. Vigo: Xerais.
- (1994): «Galegisch: Areallinguistik (Áreas lingüísticas)», en *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, VI-2, Max Niemeyer-Tübingen, 98-110.
- (1996): «O galego de Asturias, León e Zamora. Situación sociolingüística», en J.M. Carrasco González e A. Viudas Camarasa (eds.), *Actas do I Congreso Internacional Luso-Espanhol de Lingua e Cultura na Fronteira I*, Cáceres: Universidade de Extremadura, 277-308.
- (1998): «A situación do galego na Terra Navia-Eo, no Bierzo e nas Portelas», en *Estudios Bercianos* 24, Ponferrada: Instituto de Estudios Bercianos, 11-31.
- (2000): «As falas de Xálama e a súa relación coa lingua galega», en A. Salvador Plans, M. D. García Oliva e J. Carrasco González (eds.): *Actas del I Congreso sobre A Fala*. Mérida: Editora Regional Extremeña, 107-140.
- FINK, Ö. (1929): *Studien über die Mundarten der Sierra de Gata*. Hamburgo.
- FRADES GASPAR, D. (1994): *Vamus a falal. Notas pâ coñecel y platical en nosa FALA*. Serra de Gata (Cáceres): Adisgata.
- FRÍAS CONDE, F. X. (1995): *O galego exterior ás fronteiras administrativas*. Tese de doutoramento [inérita]. Universidad Autónoma de Madrid.
- (1997): «Sobre os bloques dialectais do galego: unha nova proposta», en *Revista de Filología Románica* 14, vol. 1, 241-256.
- GARCÍA ARIAS, X. LI. (1992): «Asturianisch: Externe Sprachgeschichte (Evolución lingüística externa)» en *Lexikon der Romanistischen Linguistik* VI-1, Max Niemeyer: Tübingen, 681-693.
- GARGALLO GIL, J. E. (1994): «San Martín de Trevejo, Eljas (As Elhas) y Valverde del Fresno: una encrucijada lingüística en tierras de Extremadura (España)», en *Variação lingüística no espaço, no tempo e na sociedade*. Lisboa: Colibri, 55-87.
- (1995): «De fronteras lingüísticas peninsulares: paralelismos, afinidades, peculiaridades», en *Lletres Asturianas* 57, 23-40.
- (1996): «La 'Fala de Xálama' entre los más jóvenes. Un par de sondeos escolares (de 1991 y 1992)...», en J.M. Carrasco González e A. Viudas Camarasa (eds.), *Actas do I Congreso Internacional Luso-Espanhol de Lingua e Cultura na Fronteira I*, Cáceres: Universidade de Extremadura, 333-356.
- (1999): *Las hablas de San Martín de Trevejo, Eljas y Valverde del Fresno. Trilogía de los tres lugares*. Col. Estudios y Documentos sobre A Fala, t. I. Mérida: Junta de Extremadura.
- (2000): «¿Se habla gallego en Extremadura?», en A. Salvador Plans, M. D. García Oliva e J. Carrasco González (eds.): *Actas del I Congreso sobre A Fala*. Mérida: Editora Regional Extremeña, 51-74.
- GONZÁLEZ GONZÁLEZ, M. (1986): «Subsistemas de sibilantes do galego actual», en *Actes du XVIII Congrès International de Linguistique et de Philologie Romaniques*, Tréveris, III, Tübingen 1991, 531-548.
- HOLTUS, G./METZELTIN, M./SCHMITT, Ch. (eds.) (1992): *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, tomo VI/1. Tübingen: Niemeyer.
- KRÜGER, F. (1925): *Studien zur lautgeschichte Mundarten*. Hamburgo.

- LEITE DE VASCONCELLOS, J. (1927): «Linguagem de San Martín de Trevejo (Cáceres-Espanha)», en *Revista Lusitana* 26, 247-259.
- (1933): «Português dialectal na Região de Xalma (Espanha)», en *Revista Lusitana* 31, 166-275.
- LÓPEZ FERNÁNDEZ, F. S. (1994): *Topónimus d' As Ellas y rimas en lagarteiru*. Salamanca.
- LÓPEZ LAJAS, I. (1998): *Seis sainetes valverdeiros*. Edición e notas de X.H. Costas González. Compostela: Edicións Positivas.
- MAIA, C. DE AZEVEDO (1977): *Os falares fronteiriços do concelho de Sabugal e da vizinha região de Xalma e Alamedilla*. Suplemento IV da *Revista de Filologia Portuguesa*. Coimbra.
- (1986): *História do Galego-Português. Estudo linguístico da Galiza e do Noroeste de Portugal desde o século XIII ao século XVI*. Coimbra: INIC.
- (2000): «Os dialectos de Xalma: problemática e perspectivas de pesquisa», en A. Salvador Plans, M. D. García Oliva e J. Carrasco González (eds.): *Actas del I Congreso sobre A Fala*, 75-92.
- MARTÍN DURÁN, J. (1999): *A Fala: un subdialecto leonés en tierras de Extremadura*. Col. Estudios y Documentos sobre A Fala. IV. Mérida: Junta de Extremadura.
- MARTÍN GALINDO, J. L. (1993): «Apuntes socio-históricos y lingüísticos sobre a Fal do Val de Xálíma», en *Alcántara* 30, 123-147.
- (1996): «O fenómeno lingüístico y cultural do Val de Xálíma», en J. M. Carrasco González e A. Viudas Camarasa (eds.), *Actas do I Congresso Internacional Luso-Espanhol de Lingua e Cultura na Fronteira I*, Cáceres: Universidade de Extremadura, 377-406.
- (1998): *Guía histórica y cultural de San Martín de Trevejo*. Cáceres: Iniciativa Val de Xálíma.
- (1999): *A Fala de Xálíma. O falar fronteirizo de Eljas, San Martín de Trevejo y Valverde*. Estudios y documentos sobre A Fala II. Mérida: Junta de Extremadura.
- MARTÍNEZ MARTÍNEZ, M. (1974): *El enclave de Olivenza, su historia y su habla*. Tese de doutoramento [inérita]. Universidad de Granada.
- MATIAS, M.^a DE F. REZENDE (1984): *Bilinguismo e níveis sociolingüísticos numa região luso-espanhola (Concelhos de Alandroal, Campo Maior, Elvas e Olivença)*. Separata da *Revista Portuguesa de Filologia* 19. Coimbra.
- NEIRA MARTÍNEZ, J. (1989): *Diccionario de los bables de Asturias*. Oviedo: Idea.
- ONÍS, F. de (1930): «Notas sobre el dialecto de San Martín de Trevejo», en *Todd Memorial Volumes. Philological Studies* II, Nova York, 63-70.
- REY YELMO, J. C. (1999): *A fala. La fala de San Martín de Trevejo: O Mañegu*. Estudios y documentos sobre A Fala III, Mérida: Junta de Extremadura.
- RODRÍGUEZ GUERRA, A. (1996): «Achegamento á sintaxe dos falares mañego, lagarteiro e valverdeiro», en *I Congreso Internacional da Lingua Galega*, Santiago, setembro de 96 [no prelo].
- SANTOS, M.ª J. de MOURA (1967): *Os falares fronteiriços de Trás-os-Montes*, separata da *Revista Portuguesa de Filologia* 12. Coimbra.

- SECO OROSA, A. (1998): «O trazado da fronteira do galego na provincia de León», en *Estudios Bercianos* 24, Ponferrada: Instituto de Estudios Bercianos, 32-47.
- SEGURA DA CRUZ, L.; Saramago, J.; Vitorino, G. (1994): «Os dialectos leoneses em território português: coesão e diversidade», en *Variação linguística no espaço, no tempo e na sociedade*, Associação Portuguesa de Linguística. Lisboa: APL/Colibri, 281-292.
- SÓNORA ABUÍN, A. et ALII (1996): «Aproximación sociolingüística ó Val do Ríu Ellas (Cáceres): Estudio dos usos e actitudes lingüísticas», en J. M. Carrasco González e A. Viudas Camarasa (eds.), *Actas do I Congreso Internacional Luso-Espanhol de Lingua e Cultura na Fronteira I*, Cáceres: Universidade de Extremadura, 407-414.
- STAAFF, É (1992): *Étude sur l'ancien dialecte léonais*. Oviedo: Academia de la Llingua Asturiana [reedición].
- TEYSSIER, P. (1984): *História da língua portuguesa*. Lisboa: Sá da Costa.
- VILHENA, M.^a DA C. (1996): «Herrera de Alcántara: Um falar em vias de extinção», en J.M. Carrasco González e A. Viudas Camarasa (eds.), *Actas do I Congresso Internacional Luso-Espanhol de Lingua e Cultura na Fronteira I*, Cáceres: Universidade de Extremadura, 309-332.
- VIUDAS CAMARASA, A. (1982): «Un habla de transición: El dialecto de San Martín de Trevejo», en *Lletres Asturianas* 4, 55-71.
- VIUDAS, A.; ARIZA, M.; SALVADOR, A. (1987): *El habla de Extremadura*. Salamanca: Ed. Regional de Extremadura.
- ZAMORA VICENTE, A. (1943): *El habla de Mérida y sus cercanías*. Anexo da RFE.